

LOCA SANCTORUM TARRACONIS. ELS ESCENARIS DEL CULTA ALS SANTS EN LA TARRACO DE L'ANTIGUITAT TARDANA (SS. IV AL VIII)

Meritxell Pérez Martínez, *Universitat Rovira i Virgili, Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Institut Superior de Ciències Religioses Sant Fructuós*

En virtut de la seva doble condició en tant que capital provincial romana i seu episcopal metropolitana, *Tarraco* disposa d'un important repertori de testimonis documentals i materials relatius al seu procés de cristianització i organització eclesiàstica, que permeten harmonitzar les dinàmiques de la ciutat amb l'experiència viscuda per la resta de capitals eclesiàstiques de prestigi d'Occident a l'Antiguitat Tardana. El títol d'aquesta contribució vol ser un homenatge a la monografia fonamental d'Yvette Duval sobre el culte als màrtirs nord-africans, alhora que busca insistir en aquest caràcter homologable de la ciutat¹.

Afermament institucional i consolidació del culte als sants són dos processos històrics paral·lels en les metròpolis eclesiàstiques més actives d'època ardana que, en el cas de *Tarraco*, és possible reconstruir gràcies a les fonts que conservem². En aquesta ocasió, es vol centrar l'atenció sobre les dades que permeten reconstruir els escenaris del culte als sants a la ciutat i la seva evolució durant els segles IV al VIII, amb una petita incursió a l'època medieval. Parlar de sants en la *Tarraco* d'aquesta època és parlar necessàriament dels màrtirs locals, Fructuós, Auguri i Eulogi, executats el 21 de gener del 259 a l'amfiteatre romà de la ciutat durant la segona persecució de Valerià.

Els anys centrals del segle III van revestir una importància encara incerta pel que fa al procés de cristianització i organització eclesiàstica de *Tarraco*. La notícia del martiri del bisbe i els seus dos diaques s'ha esgrimit sempre per la historiografia per defensar un cert grau de desenvolupament eclesiàstic.

Malgrat tot, el caràcter hagiogràfic de la documentació conservada, unit a l'absència de continuïtat en els anys posteriors, impedeixen ponderar el significat històric complet de l'episodi martirial, així com la seva repercussió immediata per al futur eclesiàstic de la capital provincial romana³. El nostre coneixement sobre l'església d'aquells anys passa necessàriament per la *Passio Sanctorum Martyrum Fructuosi episcopi, Augurio et Eulogio diaconorum*, document de tipus hagiogràfic amb el que s'inaugura el "dossier" de Fructuós⁴. Una anàlisi acurada del text, d'acord amb els darrers estudis sobre crítica textual, aporta dades d'interès en l'estudi de la gènesi i l'evolució dels escenaris del culte fructuosà a la ciutat.

Segons la *Passio*, al capvespre del 21 de gener, després del martiri, els germans acudiren a l'amfiteatre i, ruixant amb vi els cossos fumejants, recolliren les cendres i cadascun se n'endugué tantes com va poder⁵. Poc després de la passió, el propi Fructuós s'aparegué en somnis als membres de la *fraternitas* tot exigint-los que restituïssin *sine mora* les cendres (*cineres*) que s'havien apropiat⁶.

És possible que, per mitjà de l'episodi del repartiment i posterior restitució de les cendres, el redactor de la *Passio* pretengués justificar la conservació de les relíquies dels màrtirs a la ciutat, la qual cosa proporciona les dades més primerenques sobre l'existència d'un culte als màrtirs locals a Tarragona. El que ens sembla d'allò més rellevant constatar és que totes les referències al lloc de deposició de les cendres són interpolacions posteriors, introduïdes en diferents moments històrics i que, per tant, re-

1. DUVAL, Y. 1982: *Loca Sanctorum Africae. Le culte des Martyrs en Afrique du IV au VII siècle*, II, Roma.

2. PÉREZ, M. 2012: *Tarraco en la Antigüedad Tardía. Cristianización y organización eclesiástica*, Tarragona.

3. Sobre l'absència de documentació fins a l'època teodosiana, després d'una breu referència en les actes conciliars d'època constantiniana: PÉREZ 2012, 421-423.

4. Tot i les nombroses edicions crítiques modernes, seguim l'estudi encara vigent de FRANCHI DEI CAVALIERI, P. 1935: "Note Agiografiche. Studi e Testi", VIII, Ciutat del Vaticà, p. 128-199; "Las Actas de San Fructuoso de Tarragona", *Boletín Arqueológico*, 65-68, 1959, p. 5-70 sobre 29 còdexs medievals dels ss. VII-XI.

5. *Passio*, VI: *Superveniente nocte ad amphitheatrum cum vino festinaverunt, ut semiusta corpora extinguerent. Quo facto cineres eorum collectos, prout quisque potuit, sibi vindicavit.*

6. *Passio*, VI (2): *Post passionem apparuit fratribus et monuit, ut quod unusquisque per caritatem de cineribus usurpaverat, restituerent sine mora.*

produeixen ja els diferents estadis evolutius d'un culte als màrtirs locals a *Tarraco*. Aquest és el cas de la primera referència a un *locus* sant, inclosa en els còdexs més antics i que Franchi dei Cavalieri va atribuir a un interpolador de finals del III o ja dins del IV⁷. Entre les interpolacions posteriors, destaquem la referència a la deposició de les relíquies “sota l'altar de l'església”, en els segles VI i VII, o encara més tardanament la llegenda sobre la *translatio* de les relíquies dels sants a Itàlia, introduïda al segle IX amb l'objectiu de donar cobertura documental a l'organització del culte fructuosà al monestir ligur de Capodimonte⁸.

L'episcopologi antic de Tarragona proporciona un volum d'informació fonamental en aquest estudi especialment la relativa als bisbats institucionalment més rellevants als que, a la labor pastoral, edició i de gestió dels bisbes, es va unir la potenciació del culte als màrtirs locals i els seus escenaris de devoció a la ciutat. Aquesta documentació il·lustra no només el patrocini ininterromput de Fructuós sobre la capital de les èpoques tardoromana i visigoda, sinó que planteja un debat molt interessant sobre la titularitat de les esglésies que li eren dedicades a la ciutat. En peu d'igualtat amb aquestes, convé interpretar les últimes dades provinents de l'excavació i l'estudi arqueològics, les quals proporcionen informació essencial per reconstruir els espais de culte als màrtirs, així com la seva evolució en el temps.

Les dades textuais conservades no permeten afirmar amb seguretat si les restes (*cineres*) de Fructuós, Auguri i Eulogi van rebre sepultura a la ciutat, ni tampoc el lloc exacte de la seva deposició. Malgrat tot, disposem d'un seguit d'informacions que ens permeten afirmar que els cristians de *Tarraco* haurien identificat el *locus* citat per la *Passio* amb la necròpolis del Francolí en un moment anterior a la fi del segle IV i, més concretament, durant el crucial bisbat d'Himeri⁹.

La potenciació del culte al bisbe màrtir Fructuós va ocupar un lloc destacat en el projecte de relleu institucional de l'església de *Tarraco* desenvolupat per Himeri, en la línia de les actuacions im-

pulsades pels seus contemporanis Dàmas a Roma i Ambrós a Milà. En aquest procés, es potenciaren els símbols d'una genealogia episcopal, l'autoritat i l'origen de la qual arrencaven del mateix Fructuós. Així permeten pensar-ho l'interès per actualitzar la *Passio*, així com la inicial concentració d'inscripcions sepulcral cristianes, que han pogut ser datades, en aquesta necròpolis¹⁰. Ens confirma l'existència d'un moviment promogut institucionalment el fet que a aquesta dinàmica d'enterrament *ad sanctos* se li van sumar altres característiques pròpies del fenomen, com la creació litúrgica.

El poeta Aureli Prudenci va conèixer el pasatge del robatori de les *cineres* i la seva posterior restitució *uno quoque in loco* i els va incloure en el seu cèlebre himne VI del *Llibre de les corones*¹¹. El mateix Prudenci hauria visitat el sepulcre dels sants màrtirs (ca. 400), on hauria pogut contemplar el sarcòfag de marbre (*cavum marmoris*) que custodiava les relíquies dels màrtirs. Aquest testimoni, unit a la cronologia de les primeres làpides cristianes, suggereixen l'existència, durant el bisbat d'Himeri, d'una memòria martirial d'entitat incerta, destinada a convertir-se en el centre aglutinador d'una àmplia dinàmica d'enterrament com la que es documenta en aquesta necròpolis a partir d'aquests moments. L'existència d'un culte a Fructuós plenament desenvolupat en un moment anterior a la fi del segle IV ens apareix confirmat per un sermó pronunciat per Agustí a l'església d'Hípona, el 21 de gener de 396, en el que testimonia que el seu *dies natalis* ja se celebrava i que es commemorava per mitjà de la lectura pública de la seva *Passio* i la visita a la seva memòria martirial¹².

Els successors d'Himeri en la cadira episcopal van fer fructificar les bases de creixement de l'església local i, durant les primeres dècades del segle V, van donar nous passos endavant en el llarg procés de consolidació institucional de la metròpolis¹³. Com no podia ser d'altra manera, la necròpolis cristiana del Francolí va ser un focus fonamental de l'edificació episcopal. Els resultats dels estudis arqueològics desenvolupats per Serra Vilaró, Del Amo i López Vilar, entre d'altres, confirmen una

7. *Passio*, VI (2): *Uno quoque in loco simul condendos curarent*.

8. *Passio*, VI (3): *In ecclesia sub altario*. FRANCHI DEI CAVALIERI, 1959, p. 39 i 41: parlen ja de *reliquiae* i no de *cineres*.

9. PÉREZ 2012, 67-106.

10. Els resultats de les campanyes d'excavació (1926-1933) van ser publicats a SERRA, J., *Excavaciones en la necrópolis romano-cristiana de Tarragona*, Memorias de la Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades, Madrid, N° 93 (1928), 104 (1929), 111 (1930), 133 (1935); *La Necrópolis de San Fructuoso*, Tarragona, 1948. Sobre les inscripcions: ALFÖLDY, G. 1975: *Die römischen Inschriften von Tarraco*, Berlin; VIVES, J. 1969: *Inscripciones cristianas de la España romana y visigoda*, Barcelona. Recentment, GOROSTIDI, D., 2013: “L'epigrafia paleocristiana de *Tarraco*”, a MACIAS, J. M.; MUÑOZ, A. (coords.): *Tarraco, christiana civitas*, Tarragona, p. 43-68.

11. PRUDENCI, *Peristephanon*, VI, 122-135.

12. AGUSTÍ, *Sermo 273, 2: Beati sancti, in quorum memoriis celebramus diem passionis illorum*.

13. Destaquem els bisbats d'Hilari, Ticià i Ascani: PÉREZ 2012, p. 135-192.

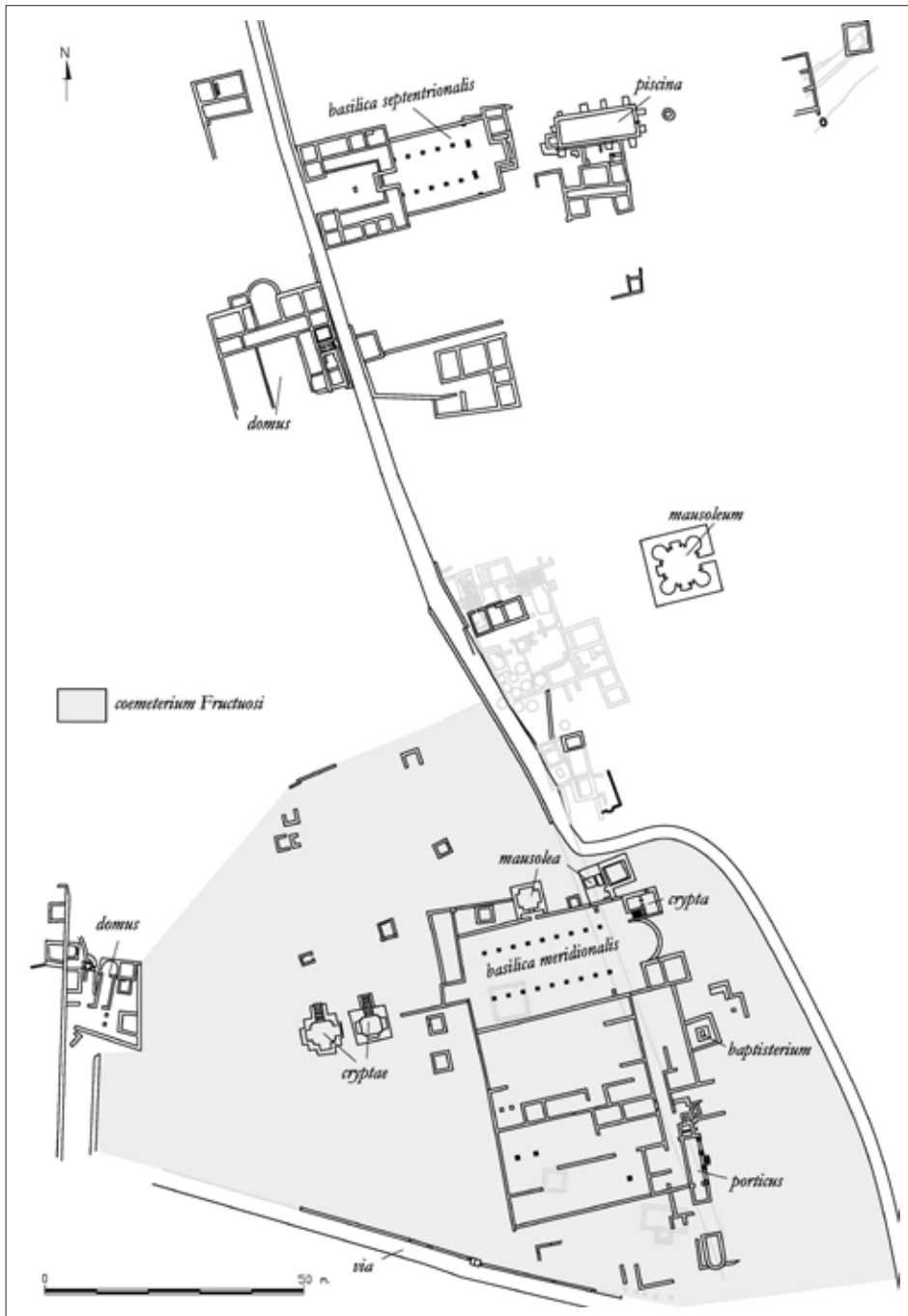

Figura 1. Planta general del conjunt martirial del Francolí (López Vilar 2006, fig. 314).

fase de monumentalització del suburbi funerari del Francolí en els primers anys del segle V que apareix confirmat per l'estudi epigràfic¹⁴. La construcció de la basílica martirial del Francolí en aquests anys coincideix amb l'edificació de la veïna basílica septentrional i la remodelació de les vies d'accés al suburbi¹⁵. La revitalització d'aquesta àrea en el decurs

del segle V coincideix a més amb la reactivació del suburbi portuari veí (fig. 1)¹⁶.

Els bisbats institucionalment rellevants de Joan i Sergi, ja dins del segle VI, ens han deixat evidències de la consecució d'un ampli programa edilici de restauració i monumentalització dels escenaris del culte a Fructuós tal com es constata en les obres de

14. SERRA 1935, 85; 1948, 22-25; AMO, M. D. 1979, 1981 i 1989: *Estudio crítico de la Necrópolis Paleocristiana de Tarragona*, 3 vols., Tarragona; LÓPEZ, J. 2006: *Las basílicas paleocristianas del suburbio occidental de Tarraco*, 2 vols., Tarragona.

15. LÓPEZ 2006.

16. REMOLÀ, J.A.; LASHERAS, A. 2019: "Habitar en los suburbia portuarios de la Antigüedad Tardía: el caso de Tarraco", a BALDINI, I.; SFAMENI, C. (eds.): *Abitare nel Mediterraneo Tardoantico*, Bari.

reforma documentades a la basílica del Francolí i la construcció de la basílica visigoda de l'amfiteatre¹⁷. Aquesta labor edilícia coincideix cronològicament, com hem vist, amb l'interès per retocar i actualitzar els passatges més emotius de la *Passio*.

Aquest projecte de dinamització del culte al patró cívica local va haver de tenir el seu reflex en el desenvolupament de la litúrgia, tal com suggereix la titularitat compartida de les esglésies del Francolí i l'amfiteatre, ambdues sota l'advocació de Fructuós, en commemoració del lloc de la sepultura i del triomf martirial, respectivament. En són un paral·lel la Cartago de Cebrià (*Ciprianus*) i la ciutat provençal d'Arles, on es documenten dos escenaris en commemoració del màrtir local Genís (*Genesius*), l'un en l'escenari de la mort i l'altre en el de la sepultura¹⁸. Tot i que no disposem de fonts de tipus litúrgic explícites en aquest sentit, és factible que els bisbes sufraganis i els fidels de la província eclesiàstica estiguessin cridats a acudir a la ciutat metropolitana en certes ocasions solemnes del calendari cristià com el *dies natalis* del sant patró Fructuós. Així permeten pensar-ho mesures com la unificació litúrgica formulada en el Concili de Girona del 517, seguint les directrius reformistes impulsades per Cesari d'Arles al sud de la Gàl·lia¹⁹.

El segle VII inaugura una època de gran dinamisme en la creació litúrgica de l'església visigoda de la que *Tarraco* participaria en tant que capital provincial i seu episcopal metropolitana. Així ho apunta l'atribució tarraconense de l'únic llibre litúrgic de la tradició hispànica conservat, el *Liber Orationum de Festivitatibus*. Escrit pels volts del 700, conté 23 orationes dedicades a Fructuós, Auguri i Eulogi en la litúrgia posterior a Epifania²⁰. La comparació de les dades provinents del *Liber* i l'arqueologia ens indica que, a l'altura de l'any 700, Tarragona disposava almenys de quatre edificis eclesiàstics: la Santa

Jerusalem o *ecclesia mater*, amb tota probabilitat dedicada a Fructuós, l'església de Sant Pere i les esglésies suburbanes de la necròpolis del Francolí i l'amfiteatre, ambdues antics espais de commemoració al culte fructuosà, encara vigents²¹.

Després de la publicació del seu *Fructuós, Auguri i Eulogi, màrtirs sants de Tarragona* (1936), que recollia els resultats de deu anys de recerca, Serra Vilaró hagué d'emprendre el camí de l'exili. Refugiat a Itàlia, de seguida va començar a treballar en el seu següent llibre gràcies al patrocini del cardenal Vidal i Barraquer i altres personalitats del panorama polític contemporani. En aquestes condicions adverses, publicaria el seu *San Próspero de Tarragona* (1943) sobre el culte i l'arribada de les relíquies de Fructuós a la Ligúria (l'edició en català mai veuria la llum). L'obra de Serra recull els relats llegendaris sobre el final de l'església de *Tarraco* de l'època visigoda que foren compilats per Pons d'Icart en el seu *Libro de las grandezas* i després difosos pels cronistes i erudits dels segles posteriors²².

La nostra recerca actual sobre aquests moments finals ha permès destriar la història de la llegenda, alhora que ha confirmat l'existència d'una certa dispersió amb la incorporació del nord-est peninsular als dominis califals (ca. 714), com testimonien l'estudi filològic dels escrits adventicis al manuscrit original del *Liber Orationum*, conservat a Verona, i la fundació del monestir de San Fruttuoso di Capodimonte durant el segle IX²³. Una donació al monestir per part de l'emperadriu Adelagia, l'any 986, confirma l'existència de relíquies dels sants tarraconins i no només una simple advocació²⁴. Aquest seria un tret diferencial respecte a les referències més antigues a un culte nominal a Fructuós fora dels límits de la Tarraconense que, com hem vist en el cas d'Agustí, està documentat des de la mateixa època

17. BRYANT, W. J. 1972: *Cartas sobre el anfiteatro tarraconense*, Springfield; TED'A, 1990: *L'amfiteatre romà de Tarragona, la basílica visigòtica i l'església romànica*, Tarragona; GODOY, C. 1995: *Arqueología y liturgia. Iglesias hispánicas*, Barcelona, p. 191-202. Si bé es desconeix l'existència d'una *memoria* anterior, la construcció d'una església a l'arena de l'amfiteatre revela la voluntat de rememorar els fets del 259.

18. DUVAL 1982, 675-677; FÉVRIER, P.-A. 1986: "Arles", a GAUTHIER, N.; PICARD, J.-C. (eds.), *Topographie chrétienne des cités de la Gaule*, III, Paris, p. 73-84. El Concili de Cartago del 401 (*Registri Ecclesiae Carthaginensis excerpta*, c. 83) reconeix que les úniques *memoriae* autèntiques eren les vinculades a les relíquies i al lloc de passió dels màrtirs.

19. Concili de Tarragona (516), c. 7; Concili de Girona (517), c. 1.

20. Conservat en dos manuscrits, el còdex LXXXIX de la Biblioteca Capitular de Verona és el més valuós per la seva antiguitat: VIVES, J. 1946: *Liber Orationum de Festivitatibus. Oracional Visigòtica. Edición crítica*, Barcelona.

21. FLÓREZ, E. 1859 (2ª ed.): *España Sagrada*, XXV, Madrid, p. 13; PALOL, P. 1953: *Tarraco hispanovisigoda*, Tarragona, p. 103-125; AMO 1979, p. 283; 2000, "Tárraco en el período de la ocupación bizantina", a *V Reunión d'Arqueología Cristiana Hispánica*, Barcelona, p. 145-149; PÉREZ 2012, 389-396.

22. PONS D'ICART, L. 1572 (reimpr. 1981): *Libro de las grandezas y cosas memorables de la metropolitana, insigne y famosa ciudad de Tarragona*, Lleida, p. 247; BLANCH, J. 1985 (reed.): *Arxiepiscopologi de la Santa Església Metropolitana i Primada de Tarragona*, I, Tarragona, p. 15-16; SERRA, J. 1943: *San Próspero de Tarragona y sus discípulos refugiados en Italia en el año 711*, Barcelona, p. 37-43.

23. PÉREZ 2012, 407-411.

24. FLÓREZ 1859, 28; MARÍ, M. 1989 (2ª ed.): *Nominum et actorum archiepiscoporum Tarraconensium expositio chronologico-historica*, I, Tarragona, p. 25.

antiga. Ja dins l'època medieval, el capitell de la prioral de Saint Pierre de Moissac (s. XII) en seria un altre exemple (fig. 2).

Disposem d'informació escassa i fragmentària per escatir què va succeir amb els edificis eclesiàstics de la Tarraco visigoda un cop la ciutat va passar a recaure sota control andalusí, si bé alguns d'ells reapareixen com a refundacions medievals amb posterioritat a la restauració eclesiàstica dels segles XI i XII com veurem. Es vol cridar l'atenció, en aquest punt, sobre l'església medieval de Sant Fructuós per a la que disposem d'un seguit de proves documentals que revelen una rellevància, encara per perfilar, en els antecedents i els primers passos de la restauració eclesiàstica d'època medieval²⁵. Queda per determinar, així mateix, la seva relació amb el monestir del mateix nom, documentat tan sols cinc mesos després de la restauració de la dignitat metropolitana per Berenguer Sunifred a finals del segle XI, gràcies al testament del prevere Guillem Geribert de Barcelona (1091), que anticipa a un moment anterior a la restauració oficial en temps d'Oleguer l'existència d'una fundació eclesiàstica dedicada al sant a la ciutat²⁶.

Avui tenim informació precisa sobre la ubicació d'aquesta església gràcies a la documentació escrita i cartogràfica de la Tarragona moderna. L'any 1563, el cronògraf A. Van den Wyngaerde va realitzar diverses vistes panoràmiques de la ciutat, una de les quals fou projectada des del mateix terrat de Sant Fructuós (fig. 3)²⁷. Durant la seva visita a la ciutat, va poder conèixer i treballar amb Pons d'Icart, qui també ens proporciona informació valuosa sobre aquesta església i el seu emplaçament. Pons d'Icart ens parla de la seva ubicació intramurs i la seva proximitat a la muralla, al port i a tot un seguit de ruïnes imponents del passat romà de Tarragona (fòrum municipal). Era a prop d'una porta d'accés a la ciutat romana; es trobava en un punt elevat i dominava sobre una extensa esplanada fins al riu, pavimentada amb grans lloses de pedra, coneguda amb el nom de

Figura 2. Capitell del claustre de la prioral de Saint Pierre de Moissac (Foto: M. Pérez).

“delmari de Sant Fructuós” en temps del canonge Blanch²⁸. Sant Fructuós va ser cedit als pares caputxins, l'any 1589, per tal que hi establissin el seu convent a la ciutat²⁹. Part de l'antic monestir seria enderrocat pels volts del 1640 en el marc de la guerra dels Segadors, moment en què el culte a Fructuós es traslladaria al Corral (actual plaça de la Font) amb algunes pedres de l'antiga església, on hauria de romandre fins el 1813³⁰. La memòria de l'antiga església de Sant Fructuós perviuria encara uns anys com demostren les referències del canonge Blanch i les processons per la festivitat del sant, el Diumenge de Rams i el dilluns de Pasqua³¹. El que quedava de l'antic edifici fou totalment destruït cap el 1707 amb la construcció de les fortificacions militars de la muralla de Lleida i el Fortí Reial (fig. 4)³².

Més problemàtica resulta una aproximació a l'entitat de l'edifici i, per tant, poder caracteritzar-lo com un edifici eclesiàstic anterior a la restauració medieval. Sabem que estava format per restes d'edificis monumentals antics, però les dades disponibles no permeten arribar a concloure quin. Pons d'Icart va afirmar que l'edifici que havia precedit

25. GORT, E. 1990: *La Cambreria de la Seu de Tarragona (segles XII i XIII)*, Reus, p. 43-48.

26. SITJES, X. 1992: “Un testament de 1091, amb llegats per a obres públiques”, *Acta Historica et Archeologica Medievalia*, 11-12, p. 526. L'església d'aquest monestir apareix entre les parròquies del territori que se citen a la butlla del papa Anastasi IV del 25 de març del 1154: MARÍ, M. 1999 (2ª ed.): *Nominum et actorum archiepiscoporum Tarraconensium expositio chronologico-historica*, II, Tarragona, p. 117.

27. KAGAN, R. L. 1986: *Ciudades del Siglo de Oro. Las vistas españolas de Anton Van den Wyngaerde*, Madrid, p. 179. Al segle XVI, aquest sector intramurs estava ocupat per petits horts i les partides de terra donades als convents suburbans de Sant Francesc, Santa Clara, Sant Fructuós i Sant Miquel del Mar, REMOLÀ, J. A. 2003: “Tarraco al Renaixement”, en *El Renaixement de Tarraco. Lluís Pons d'Icart i Anton Van den Wyngaerde. 1563*, Tarragona, p. 59-89.

28. PONS D'ICART 1572, 91; BLANCH 1985, 15-16; MORERA, E. 1897 (reimpr. 1981): *Tarragona cristiana*, Tarragona, I, p. 123-127, 228; II, p. 611, 621, 772 i 838; SERRA 1932, 54-57.

29. CARDONA, P. 1994: *El convent de frares menors Caputxins a la ciutat de Tarragona*, Tarragona, p. 21-42.

30. SERRA, J. (1936): *Fructuós, Auguri i Eulogi, màrtirs sants de Tarragona*, Tarragona, p. 134.

31. BLANCH 1985, 15.

32. GABRIEL, R.; HERNÁNDEZ, E. 1981: “Proyecto de fortificación de la ciudad de Tarragona en 1641”, *Butlletí Arqueològic*, VI 3, p. 59-63.

Figura 3. Vista de la ciutat de Tarragona des de la torre de l'església de Sant Fructuós segons A. Van den Wyngaerde (Kagan 1986, p. 179).

l'església medieval de Sant Fructuós havia estat el més sumptuós de Tarragona després de la catedral de Santa Maria. Així ho recull la versió original en català: "ediffici de temple antic més sumptuós jo no'l veyg en Tarragona, que apres de la Seu se'n mostra de major, que és lo de Sant Fructuós"³³.

B. Hernández Sanahuja va presenciar i documentar les restes aparegudes amb motiu de les obres d'eixample de la ciutat contemporània en el sector de l'antic fòrum municipal d'època romana. Les seves obres contenen informacions d'interès de les que es desprèn l'existència de nombroses construccions de tipus monumental de difícil identificació (*domus*, temples i un *gymnasium*)³⁴. Entre els anys 1926-1930, Serra Vilaró va supervisar personalment les tasques d'excavació arqueològica de la basílica forense on va creure poder identificar l'església medieval de Sant Fructuós en la cúria, edifici que s'hauria reformat al segle V per acollir el culte pro-

vinent d'una basílica del Francolí, en la seva opinió, ja abandonada³⁵.

Malgrat els avenços de l'arqueologia urbana contemporània, el coneixement arqueològic actual del sector segueix sent fragmentari donada la destrucció (voladures incloses) ocasionada amb motiu de les obres d'urbanització i eixample de la ciutat dels segles XIX i XX. En general, s'accepta una progressiva conversió funcional de la zona durant el Baix Imperi amb una baixa densitat d'ocupació. La inexistència d'enterraments en la zona intramurs, la vigència de les vies de comunicació del sector en època tardana i la persistència del circuit de muralla romana fins a l'època moderna indiquen que aquest espai mai es va considerar un espai aliè a la ciutat.

Per enterbolir una mica més l'assumpte, sabem que en l'època de la restauració eclesiàstica dels segles XI i XII es rehabilitaren determinades esglésies de l'època visigoda com a argument legitimador de pri-

33. DURAN, E. (edit.) 1984: *Lluís Pons d'Icart i el Llibre de les grandeses de Tarragona*, Barcelona, p. 220. Després recollit per MORERA 1981, p. 126. En la versió en castellà, cap. XXXVI, p. 223: "El templo que agora se dize de Sant Fructuós [...] se puede presumir que era el templo del dios Júpiter o de la diosa Juno o de Minerva; porque según muestra la obra y columnas jónicas relucientes que allí son dan causa de pensarlo".

34. HERNÁNDEZ SANAHUJA, B. 1867: *El indicador arqueológico de Tarragona*, Tarragona, p. 140; 1884: *Opúsculos históricos, arqueológicos y monumentales*, Tarragona; amb MORERA, E. 1892-1893: *Historia de Tarragona desde los más remotos tiempos hasta la época de la restauración cristiana*, Tarragona, p. 47.

35. SERRA 1932, 53-59.

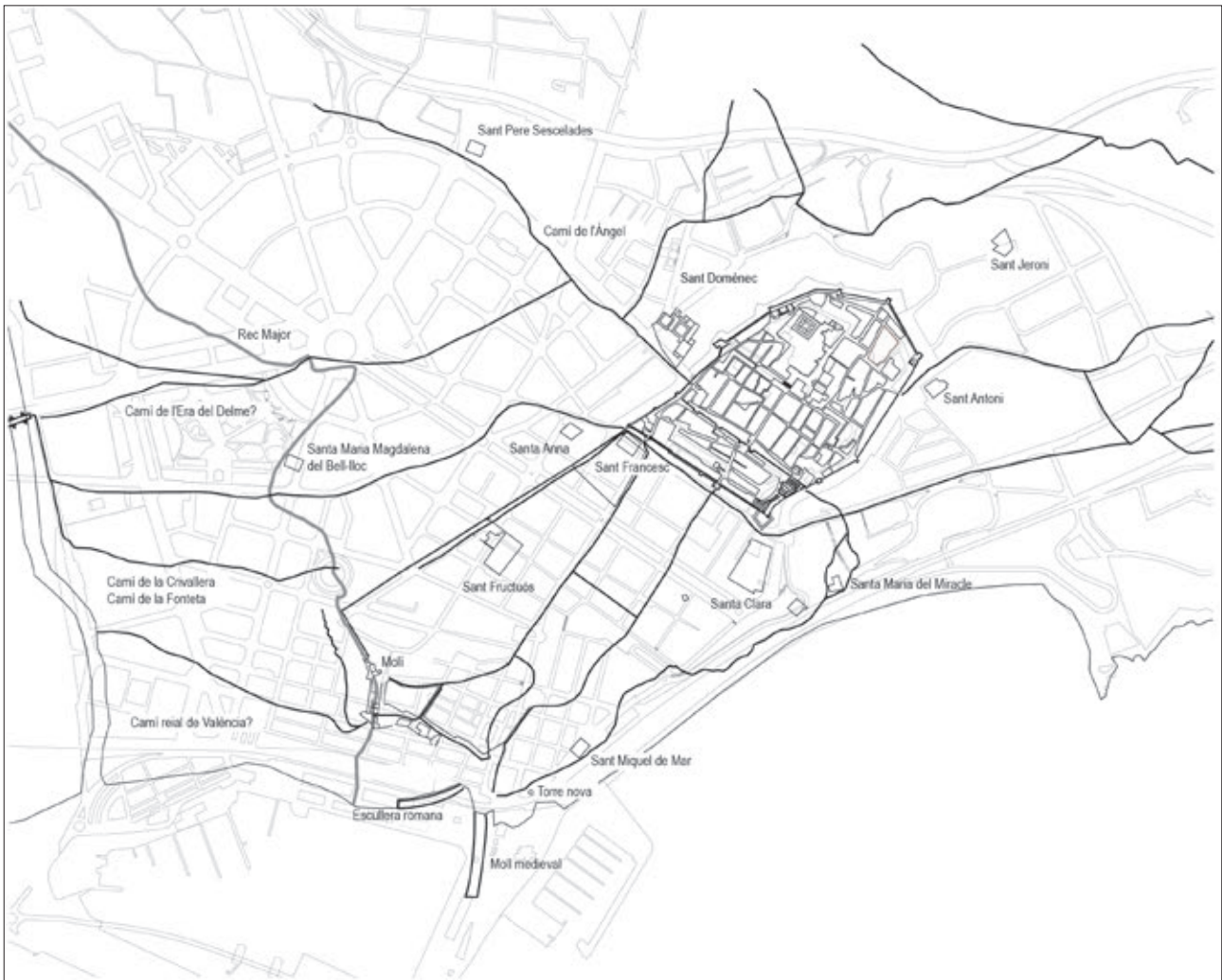

Figura 4. Aproximació hipotètica a la planta de la ciutat de Tarragona ca. 1563 (Remolà, J. A. 2004: “Tarraco quanta fuit ipsa ruina docet”, a *Simulacra Romae. Roma y las capitales provinciales del Occidente europeo. Estudios Arqueológicos*, Tarragona, p. 53).

mer ordre alhora de provar l'antiguitat de l'església de Tarragona contra les pretensions jurisdiccionals del bisbe de Narbona. Aquest va ser el cas de la catedral de Santa Tecla la Vella, refundació medieval de la Santa Jerusalem de l'època visigoda; Santa Maria del Miracle, construïda sobre la petita basílica de l'amfiteatre; o Santa Magdalena de Belloch, en el suburbi portuari³⁶.

Per tot l'exposat fins ara, ens preguntem si hauria pogut ser també la mencionada església de Sant Fructuós una refundació medieval sobre una antiga església de les èpoques tadoromana o visigoda. Per la seva ubicació (ciutat residencial romana, proximitat a una porta urbana, connexió amb la veïna necròpolis del Francolí i suburbi portuari)³⁷ i per la perduració de la memòria d'aquest espai en el

36. Sobre la continuïtat dels espais de la memòria cristiana en època medieval: TED'A 1990. SERRA 1935, 12 va identificar Santa Magdalena amb el gran mausoleu de planta quadrangular actualment sota els serveis centrals del MNAT. Entre les darreres aproximacions: GARCIA, M.; REMOLÀ, J. A. 2000: “Noves intervencions a les necròpolis tardoantigues del marge esquerre del riu Francolí”, a RUIZ DE ARBULO, J. (ed.): *Tàrraco 99. Arqueologia d'una capital provincial romana*, Tarragona, p. 165-180. Sobre la primera catedral medieval de Santa Tecla: SERRA, J. 1960: *Santa Tecla la Vieja. La primitiva catedral de Tarragona*, Tarragona; RAMON, S. 1993: “Emplaçament de la primitiva catedral de Tarragona”, *I Congrés d'Història de l'Església Catalana. Des dels orígens fins ara*, II, Solsona, p. 781-792.

37. La ubicació intramurs de les primeres esglésies episcopals segueix sent la tònica general, especialment en les ciutats que tingueren un rang representatiu i administratiu important: CANTINO WATAGHIN, G.; GURT, J. M.; GUYON, J. 1996: “Topografia della *civitas christiana* tra IV e VI secolo”, a BROGIOLO, G. P. (ed.): *Early Medieval towns in the western Mediterranean*, Mantua, p. 17-29. Per altra banda, confirma la concepció distinta i separada que el culte eucarístic i el culte martirial (lligat al culte als difunts) tingueren en l'església antiga: GODOY 1995, 52.

temps, ens sembla pertinent cridar l'atenció sobre els arguments que ens permetrien situar en aquest indret la primera *domus ecclesiae* de Tarraco, la casa del bisbe Fructuós citada per les fonts (*Passio*) i que eventualment hauria acollit la primera església episcopal de la ciutat abans del seu trasllat a la part alta en un segon moment del desenvolupament de la topografia cristiana de la metròpolis eclesiàstica ja dins dels segles V/VI.

Un cop més, cal que ens fixem en el cas, sempre tan proper, d'Arles. La primera *ecclesia* es va construir intramurs en un punt elevat en l'angle sud-oriental de la ciutat, en les immediacions de la porta urbana que conduïa a la necròpolis i la basílica martirial de Sant Genís³⁸. Com Arles, Tarragona va ser la ciutat que va conservar d'una forma més tardana i artificial les estructures del govern imperial (RIT 100) i això va poder frenar les innovacions arquitectòniques de l'església i la transformació topogràfica dels espais del govern provincial (procés que no va ser anterior al segle V)³⁹. El cas d'Arles és doblement interessant perquè sabem que en un moment indeterminat de la segona meitat del segle V/ inicis del següent, l'església mare primigènia es va traslladar a l'antic fòrum, actual catedral de Saint Trophime. En l'espai antigament ocupat pel primer conjunt episcopal, Cesari hi feu construir un mo-

nestir femení i l'església de Santa Maria, ambdues de la seva fundació⁴⁰.

La tendència a la perdurabilitat dels llocs sants en un mateix espai, la memòria dels llocs sants en definitiva, constituïa una mostra de respecte profund pel llinatge espiritual de l'església local en el que tota la ciutat s'identificava, alhora que establia un vincle perpetu entre el present i els orígens⁴¹. Aquest argument de legitimitat i autoritat, que no fou patrimoni exclusiu de Tarraco, és el que permet explicar la perduració en el temps de les basíliques de commemoració martirial de la necròpolis del Francolí i l'amfiteatre. En aquest sentit doncs potser caldria rellegir sota una nova òptica el testimoni del canonge Blanch quan ens diu que "la casa de St. Fructuós se té per tradició era en lo lloc ahont estave lo Convent dels pares Capuchins, la iglesia del qual ere sots invocació del sant"⁴². La progressiva confirmació del patrocini celestial de Tecla en el decurs de l'Edat Mitjana afavorí la gradual pèrdua de la memòria de Fructuós, el patró històric de la ciutat, i els seus espais de la memòria, si bé les fonts conservades permeten documentar l'existència d'un patrocini compartit especialment en els primers temps posteriors a la conquesta feudal⁴³. En paraules de Blanch, "no dexa de ser gran culpa, puis axí se olvidan de la devoció dels sants propis y naturals"⁴⁴.

38. FÉVRIER 1986, 80-84; LOSEBY, S. T. 1996: "Arles in Late Antiquity: *Gallula Roma Arelas* and *Urbs Genesisii*", a CHRISTIE, N.; LOSEBY, S. T. (eds.): *Towns in Transition. Urban evolution in Late Antiquity and the early Middle Ages*, Aldeshot, p. 45-70. N'és un altre paral·lel la Tours de Sant Martí: PIETRI, L. 1983: *La ville de Tours du IV au VI siècle*, Roma, p. 351-429.

39. PÉREZ, M. 2014: "El final del Imperio romano de Occidente en Tarraco. La inscripción de los emperadores León I y Anthemio", *Pyrenae*, 45/2, p. 117-138.

40. BENOIT, F. 1951: "Le premier baptistère d'Arles et l'abbaye Saint-Césaire", *Cahiers Archeologiques*, 5, p. 31-59.

41. PIETRI, 1983, 351-355.

42. BLANCH, 1985, 15-16.

43. PÉREZ, M. 2006: "La invenció (*inventio*) del culte a Santa Tecla en la Tarragona d'epoca medieval", *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres*, L, p. 21-58.

44. BLANCH 1985, 16.